

Edicija INTEGRALI

knjiga 2

Urednik:
Alen Bešić

© Daša Drndić 2009

© za ovo izdanje KCNS, Novi Sad i Partizanska knjiga,
Kikinda 2020

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može se koristiti niti reprodukovati u bilo kom obliku bez pismene saglasnosti izdavača.

Daša Drndić

**april u
berlinu**

2020

*Let us go then, you and I,
When the evening is spread out against the sky
Like a patient etherised upon a table; ...
Oh, do not ask, "What is it?"
Let us go and make our visit.*

T. S. Eliot

Kad više nije mogla hodati, krenula je obilaziti ambulante. Sve je obavila. Sve pretrage, sve analize, sve se razvuklo u beskonačnost. Nakon rendgenske snimke kralježnice, rendgenolog je izletio iz svog kabineta vičući: Ovo je kičma devedesetogodišnjakinje, sram vas bilo! Rekla je, bole me kosti, da to nije neki rak? Ne znam, rekao je rendgenolog, napravite CT, pod hitno. U Hrvatskoj je nemoguće pod hitno napraviti taj CT, ukoliko se ide preko socijalnog, čak i preko veze, jer aparati se kvare, a liste čekanja su dugačke i javne. Nakon deset dana neizvjesnosti, saznala je da nema rak kostiju, ali da mora obaviti magnetnu rezonancu na koju se na red dolazi za najmanje šest mjeseci. Magnetnu rezonancu zakazali su joj tek za šest mjeseci, u 20.00 sati. Dođite u 20.00 sati, preko telefona naredio joj je strogi ženski glas, a kad je došla rekli su, idite kući, aparat se pokvario, pa je čekala još mjesec-dva. Kad je i to obavljeno, rekli su joj, idite kod neurokirurga da vidite što ćete dalje. Sve u svemu, deset mjeseci samo se bavila svojom kralježnicom, svojim zdudanim pršljenima, svojim bolovima i kako ih savladati pri ležanju, pri sjedenju i onim najužasnijim, pri svakom učinjenom koraku. Počela je šepati. Tako, sada dok hoda, klata se. Kao jarbol, rekao bi Kiš.

Neurokirurg je promatrao tu snimku magnetne rezonance, a u ambulanti je vladala grozna pulsirajuća tišina koja se muklo odbijala o zidove i ulazila joj u uši gdje je bubnjala u ritmu

njenog srca. Žila kucavica izbezumljeno joj je ključala pod bra-
dom kao kakva mehanička kokoš koja zoblje sitno zrnevlje.
Imate teške degenerativne promjene, rekao je neurokirurg,
kako uopće hodate, ova vam je kičma, kičma devedesetogo-
dišnjakinje, ovo je kralježnica devedesetogodišnjakinje, *koliko*
imate godina, koliko imate *godina*, kako uopće hodate? Onda
je tog neurokirurga pitala, što ćemo sad? Rekao je, mogli bi-
smo vam izvaditi dva-tri-četiri pršljena, koliko treba, i zami-
jeniti ih čeličnim, zapravo teflonskim pršljenima. Sa svake
strane kičmenog stupa ugradili bismo čelične šipke koje bismo
omotali prethodno istrغانim mišićima, pazite, rekao je neu-
rokirurg, to je veoma bolno, to su tri mjeseca neizdrživih bo-
lova, to je teška operacija, a ishod je neizvjestan. Ovo je čisti
horor, pomislila je, a on je rekao, nemojte se toliko znojiti, vrlo
ste blijedi. Postoji i konzervativna varijanta, rekao je neuro-
kirurg, rehabilitacija, terapija dvaput godišnje, struje, vode,
vježbe, magneti, morate se baviti svojim tijelom. A onda?, pitala
je, onda možete čeprkati po vrtu, rekao je. Nemam vrt, odgo-
vorila je neurokirurgu, i ne volim baš čeprkati po vrtovima,
što biste vi? Ja bih čeprkao po vrtu, rekao je neurokirurg, ja
to volim, ja obožavam čeprkati po vrtu, to me opušta.

Podigla je kredit i otišla u Opatiju na terapiju. Socijalno joj
je odbilo platiti boravak u Opatiji, jer još nije inkontinentna
i još uvijek šepa bez tuđe pomoći.

Šalterske službenice u bolnici rekle su joj, budite sretna da
nemate tumor na mozgu. Ona je rekla: sretni, a službenice su
kazale, da, budite sretna, ona je onda rekla, kaže se sretni, a slu-
žbenice su povisile glasove: nemojte se uzrujavati, budite sretna.

Znači, treba biti sretna što ne zna kada će umrijeti. Clara je
imala tumor na mozgu i umrla je za šest mjeseci, uplašena. Sve
joj se u glavi izbrisalo, samo je buljila kao mrtva riba i mrdala
ljepljivim usnama kao da želi papati, pa-pa, kao da kaže zbogom,
adios. I Lola je imala tumor na mozgu, ali Lola je bila šeret,

umrla je pričajući viceve na svoj račun, rekla je ni za kurac nisam, vidiš ovu rupicu, rekla je, kroz nju slušam kako mi mozak cvili, ja mu kažem, crkni, ugasi se već jednom, a on kaže, neću još. Lola je znala da gubi pamćenje pa je svuda po kući ostavljala ceduljice da je podsjećaju na život. Ceduljice s telefonskim brojevima, s imenima prijatelja, našli su ceduljicu na kojoj je pisalo, zelena haljina u zidnom ormaru. Poslije su je u toj haljini sahranili.

Umirati se može na više načina. U kolicima. Čeprkajući po vrtovima. Možda ipak napravi mali vrt, jedan što stane u dnevni boravak, možda zasadi stablo usred dnevnog boravka, vrbu ili palmu, pa će imati vrt za strelovito čeprkanje. Njenoj Stelli našli su melanom na lijevom oku. U trenutku je obnevidjela, pa, pločasti melanom probijao se prema površini i probušio oko. Izvadili su joj oko. Tako je najsigurnije, rekli su. Stella je imala velike plave oči, sad ima veliko plavo oko. Ne zna što su uradili s onim njenim izvađenim okom, zaboravila je pitati. Ako su ga bacili u smeće, možda ga je pojela neka mačka. U glavi, oči su vodenaste, kad se izvade sigurno se osuše i skvrče. Kao suho grožđe, kao grožđice, kao brusnice. Brusnice su u modi, mnogi ljudi jedu brusnice, ili ih piju iscijeđene, kao sok, protiv infekcija mokraćnih putova, ali to su šarene laže, kad je infekcija mokraćnih putova jaka, ne pomažu brusnice, ni peršin ne pomaže, ni uvin čaj. Tada jedino pomaže norfloxacinum, ali liječnici zajebavaju, pijte uvin čaj, kažu, jer „nolicin” proizvode Slovenci, pa njegovo uzimanje oštećuje kasu zdravstvenog; „nolicin” nije generički, nije *no name*, a zna se da su *no name* proizvodi lošiji od onih izvornih. Tek kad u laboratoriju naprave urinokulturu liječnici daju pravi lijek, uz namrgođenost, a pacijent dotle samo što ne svi-sne od bolova. Nema veze, bolovi su zdravi. Jačaju psihu.

Maši je tepala: Oko moje plavo. Više joj nikada tako nešto sakato neće reći, ni njoj niti bilo kome.

Ja sam posebno osjetljiv na oči. Oko je skoro najosjetljiviji tjelesni organ. Vrlo je lako iskopati oko.

To kaže Gombrowicz.

Jednom, šecući krmom, ugledao sam na daskama palube ljudsko oko. Upitao sam kormilara, čije je ovo oko? Je li nekome ispalo, ili je možda iskopano? Nisam vidio, Sir, rekao je kormilar. Leži ovdje od jutros. Podigao bih ga i sklonio u kutijicu, ali ne smijem napustiti kormilo. Nastavih prekinutu šetnju, kaže Gombrowicz, razmišljajući da li da obavijestim kapetana i Smitha, koji se pojavi na stubama prednjeg luka. Tamo na palubi leži ljudsko oko, kažem mu, što mislite, je li nekome ispalo ili je iskopano.

Witolde, ne može oko tek tako ispasti.

U vodama južnog Pacifika izgubili smo u vrijeme zatišja tričetvrt očiju cijele posade, kako ne može. Oko je slabo pričvršćen organ, kuglica usađena u čovjekovu duplju, ništa više.

I Stella ima kutijicu za svoje oko. Okruglu i plavu, jer takvo joj je i novo oko, okruglo i plavo, kao što je bilo ono staro. Prije nego što ode na spavanje, Stella položi oko u kutijicu, da se oko odmori, da se sklopi, a ona spusti kapak da prekrije svoju očnu rupu da joj ne zvrji prazna, da joj tokom noći nešto u tu rupu slučajno ne upadne, neka muha, recimo. Na kraju dana, oko koje Stelli nije izvađeno vrlo je umorno, a noću još ostaje i samo, usamljeno, pa se okreće i obrće, vrti se i nikako da zaspi. Imam problema s ovim novim okom, kaže Stella, ne sluša me. I ništa ne vidi.

Nakon godinu dana srasla je sa svojim teškim degenerativnim promjenama, pretvorila se u veliku degenerativnu promjenu koja više ne može potrcati i koja se teško penje uza stube, postala je šepava degenerativna promjena koja čeka da se ta degenerativna promjena osificira, da se utabori, učvrsti u njenom tijelu koje će postajati sve krivlje i iskrivljenije, posve degene-

rirano. Kao ona umjetnost. Pa će je htjeti ukloniti. Kad se doselila u malo provincijsko mjesto za koje je mislila da je nekako degenerativno, da je – ne zna se kako i kada, degeneriralo, neki su za nju govorili da se infiltrirala, što je moglo značiti da nije bila u pravu, da mjesto uopće nije degenerirano nego da je ona degenerirana jer pogrešno prosuđuje o životu u tom mjestu, jer ako se infiltrirala, onda je infiltrat (nalik onome tuberkuloznom) koji se ugnijezdio u zdravo tkivo provincije i narušava njeno zdravlje, njenu živost općenito. Takve relativnosti pružaju malu utjehu.

Za opatijsku terapiju kupila je „Kappa” trenerku, teget (hrvatski: tamnoplavu), ali muške dokoljenke nije našla. Ima muških dokoljenki broj 36–39, broj 40–42 nema. Što će vam muške dokoljenke 42, pitaju prodavačice. Ipak, našla je slovenske muške dokoljenke 40–42, muške dokoljenke „Polzela” po 70 kuna. Hrvatske muške dokoljenke 40–42 koštaju 25 kuna, samo što ih nema, zato ne može kupovati hrvatsko. Inače, dokoljenke zove dokoljenice, pa je ispravljaju. Uskoro će sedamnaest godina otkako je jezično ispravljaju. Nedavno je jedna starica na pošti rekla, zaboravila sam ličnu kartu. Nitko se nije trgao iako su svi čuli. Nitko nije reagirao jer bila je to jako stara starica, bezopasna starica koja je hodala uz pomoć štapa, sijeda i nekada lijepa, to je bilo očito, iako je imala bradavicu u desnom uglu gornje usnice. Ona (još) nije tako stara i zgrbljena. Da je ona rekla zaboravila sam ličnu kartu, netko bi se već brecnuo, sto posto.

Nema ni kupaćih kostima. Što će vam kupaći kostim, siječanj je, kažu prodavačice. Pogotovo nema plivačkih kupaćih kostima. Našla je jedan, također slovenski, modri s cvjetićima, broj 56. Što je previše, previše je.

Terapija u Opatiji bila je neuspješna.

Zapravo, mnogo ljudi šepa. Na ulicama diljem svijeta ljudi šepaju sve u šesnaest. Najviše se gegaju starice u smeđim

kaputima sa sitnom trajnom, uglavnom gojazne. Ispod kaputa naziru im se ručno pleteni džemper i s uzorkom riže, džemper mrkih boja koji su ponekad i tamnocrveni. Crveno-smeđe kombinacije najružnije su kombinacije, uz to i česte. To su staračke kombinacije. Dok nije počela šepati, mislila je da šepavi ljudi ne šecu, mislila je da se šepavi ljudi samo klate po svojim sobama i duž svojih mračnih hodnika, jer tamo su sigurni. Ali ne, šepavi ljudi vole izlaziti u javnost i u javnosti gegati se. U javnosti šepavi ljudi dobivaju prednost, javnost se na njih sažali, pa s vremenom šepavi ljudi znaju postati bahati i bezobrazni šepavi ljudi. Sebi kaže, vodi računa da ti se to ne dogodi. Onda, dok se gega, zamišlja da *uopće* ne šepa, promijeni izraz lica u zdrav i nasmijan, mrki pogled stavi u džep i izvlači ga kad postane gusto. Tako, počela je izlaziti. Prihvatila je svoje šepanje kao *normalno* stanje. Sad primjećuje da ima i mladih koji šepaju. Ima i muškaraca koji šepaju.

Možda ipak mali vrt?

Nije baš istina da u zdravom tijelu leži zdrav duh.

Odlazila je u *fitness* sale i vidjela mnoga zdrava tijela s malo duha, a neka posve bez duha. Jačati tijelo zahtijeva potpunu predanost jačanju tijela. Bezbroy istih pokreta koji se umnožavaju beskrajno dugo i koji iziskuju brojanje i mjerenje vremena tokom čega je nemoguće misliti o bilo čemu osim o brojanju pokreta i mjerenju vremena. Kao na tekućoj traci. A zna se zašto je, za koga i u koje svrhe izmišljena tekuća traka. Nakon jačanja tijela, tijelo je umorno i samo želi spavati, duh u njemu skvrči se i zašuti, postaje blentav i usporen. Na onoj uzaludnoj i skupoj opatijskoj terapiji čitav je dan brojala: dužine bazena puta 25 metara pa do hiljadu, vježbe, jedan-dva, dva-dva, pa do deset, pri čemu je mogla slušati samo orkestarsku muziku jer bi joj riječi za vokalnu glazbu koja svira u tim *fitness* salama („ima izgled čudne ptice i status izbjeglice”, „otišla si, uzela si dijete, suzama sam lijepio tapete”, „cijelo selo šmrče bijelo,

prodaj stoku, kupi koku”, i riječi one dramatične ljubavne – „dabogda te voda odnijela”), odvlačile pažnju, zbunjivale je pri brojanju pa ne bi znala dokle je stigla. Na toj besmislenoj opatijskoj terapiji pola dana provodila je pred vratima ambulanti, čekajući. Struje jedne, struje druge, ultrazvuk, magneti, podvodna masaža, sve šecujući od sobe 33 do sobe 45 i natrag, pokušavajući čitati Hrabala, ali pacijenti su bučni i ispovjedni, kakofoni, pa su joj njihovi glasovi padali na Bohumila kao da je odskočna daska i ulijetali joj u glavu gdje su se razmazivali u bljuvotinu. Večere su nemaštovite, izmjenjuju se puretina i smrznuti oslić i ima Slovenaca koji se ponašaju kao da su na skijanju. Na bazenu malo ljudi doista pliva; i muškarci i žene, pogotovo žene, samo plutaju i čavrljaju, onda stanu pod one štrcaljke, sklope oči, razvuku usta u tupavi osmijeh i utonu u blaženstvo klorirane vode od 33 stupnja. Pojavila se jedna sunčana nedjelja, pa su došle Nataša i Jasna, pa su odšetale do hotela „Milenij” na kolače. Za stolom do njihovog sjedila je mlada žena u bijelom kaputiću preko kojeg je prebacila krzno od bijelog nerca, a s njom, na drugoj stolici, sjedio je njen bijeli psić s kojim je ta žena konverzirala strpljivo i ozbiljno kao s kakvim djetetom. Svi gosti sjedili su na bijelim jastucima, tako i bijela žena, bijeli psić i njih tri, terasa je blještala od otmjenosti i sunca na kojem su se topile čokoladne torte. Čekala je da im donesu vrećice šećera za *espresso* s Hitlerovim likom, jer tada se o tim vrećicama, koje su se navodno tiskale u Požegi, a servirale u Gospiću, dosta pisalo („Slatki Hitler na kavanskim stolovima”), ali valjda su ih već bili povukli. Vratila se umorna kao da je zaboravila hodati. U sali za pušenje, jedna ju je žena pitala što to znači „internalizirati”. Za tri tjedna provedena u Opatiji odgledala je sve televizijske emisije za koje do tada nije ni znala da postoje, nijednu knjigu nije pročitala, ojačala je trbušne i leđne mišiće, a duh joj se razbolio.

Onda je tako degenerativna doputovala u Berlin.

Vila se nalazi na samoj obali jezera Wannsee koje je veliko kao more bez mirisa. Jezerom plove brodovi i čamci, na jezeru veslači treniraju, a oko jezera turisti šeću. Ljeti, Wannsee je živo kupalište, ali u aprilu nije ljeto. Vila je imitacija dvorca, ogromna i široka, od crvene cigle, s mnogo ulaza i prolaza, s visokim prozorima, s terasama i balkonima, s dva, možda tri drvena stubišta ušuškana u zagrljaju debelih rezbarenih ruko- hvata, na vrhu ima kule i u kulama sobe. Moja soba nije bila u kuli i gledala je na kućicu u dvorištu koja je valjda nekada služila za poslugu, a koja uopće nije mala. Sad u njoj živi jedan suvremeni domar, rijetko sam ga viđala, vozikao se naokolo u svom džipu, a navečer je svirao gitaru. Domarsku kućicu opremio je minimalistički skupo, svaki put bih virnula kad bih pokraj nje prošla. Vila je, naravno, ograđena, što željezom, što živicama, a prilazi su široki, lučni, posuti šljunkom, tako da koraci po tom šljunku šušte i odlaze u nebo, prekriju svod. Vila ima mnogo sala i koncertni klavir na kojemu se rijetko svira jer služi za slaganje propagandnog materijala, ima ured- ske prostorije i petnaest soba za spavanje, ima njegovan vrt sa starim visokim stablima, koji se u kaskadama spušta do jezera, jer onaj domar vjerojatno je i vrtlar, a sa stražnje strane je te- rasa na kojoj se održavaju *partyji* s piscima i za pisce. Ambijent je izrazito filmski, tako da ova književna institucija s vreme- na na vrijeme vilu iznajmljuje producentskim i televizijskim

kućama koje onda u njoj i oko nje snimaju serije i sapunice, detektivske i ljubavne, i svaki put crne limuzine kružnom pošljunčenom stazom te neke aktere u večernjim toaletama i smokinzima dovode pred visoke rezbarene dveri dvorca, što se dogodilo i u vrijeme mog boravka tamo, pa sam se osjećala dodatno nestvarno. Jedne večeri neka elita slavila je rođendan i za tu priliku iznajmila vilu, dva dana posluga se muvala naokolo, okupirala je obje kuhinje, kamioneti su dovlačili hranu i piće, kostimirani konobari plesali su kroz dvorane s visoko podignutim pladnjevima, bilo je preko dvjesto ljudi, stajala sam na balkonu svoje sobe i brojala, tancali su i pjevali, okupirali su vrt, nikako da odu, a u foajeu, na dugačkom stolu gomilali su se darovi koje nisu otvarali. U hladnjaku sam imala kutiju nemasnoga zrnatog sira pa sam to pojela stojeće, neke plavokose žene i mladci u skupim odijelima s razdrljenim košuljama često su odlazili u toalet u prizemlju, odmah do kuhinje, jedan, kad me je vidio onako u ispranoj trenerci „Kappa”, koja se još u Opatiji izlizala od gimnastike, pitao me je gdje je domar, onda sam iz malog mozga izvukla sav svoj njemački jezik i rekla, ja nisam posluga pa ne bih znala, a on je uskliknuo, ma nemojte, pa sam mu rekla, jedi govna, na hrvatskom, naravno, i natočila sebi vina, iz *svoje* boce, a on je podmetnuo čašu i čeka.

Godine 1885. vilu je sagradio neki bogati industrijalac, poslije je vilu kupio neki znameniti bankar, nije bitno koji, svi su oni ionako mrtvi, a onda se u nju 1934. uselio Paul Rosin, inženjer i Židov, prije svega Židov pa tek onda inženjer, jer se već 1935. iz nje, te svoje vile, pod hitno morao iseliti jer je vila arijanizirana, pa je Rosin emigrirao, a i on je vjerojatno već umro. U oblasti Wannsee ima mnogo takvih vila iz kojih su njeni vlasnici iseljeni, u koje se nakon rata nisu vratili jer je nakon rata Berlin bio razrušen, pa su se u neke od tih vila prvo uselile bolnice, onda dječji vrtići, pa domovi za stare i

nemoćne, onda jahting klubovi i veslački klubovi, zbog blizine vode i kako bi nova mladež novog doba jačala svoja tijela, kako bi bila zdravog duha, kako se one svinjarije iz Drugoga svjetskog rata ne bi ponovile. Tokom rata u tu danas književnu vilu useljavaju se članovi Nacionalsocijalističke radničke partije, odnosno činovnici Ministarstva pomorstva, koji u njoj instaliraju bazu za ispitivanje podmornica iako je vila na jezeru, a ne na moru. Jezero se ipak pokazalo premalenim za ispitivanje podmornica, a podjezernice ne postoje, pa je vila prenamijenjena u hotel sa sobama za zabavu i adekvatno preimenovana u „Hotel Casino”. Poslije rata u „Hotel Casino”, u taj otmjeni bordel, useljavaju se Amerikanci, jer vila se nalazila u Američkom sektoru, tako da se u njoj, nakon nacista, razonođuju i oni. Od sredine šezdesetih vila je u vlasništvu grada i u njoj dulje ili kraće borave pisci i prevodioci pa pišu, prevode, čitaju i druže se; pisci i prevodioci rijetko kada imaju priliku boraviti u takvim vilama i raditi na miru, uz pogled na jezero i na visoka stabla koja šume. Kažu, nedavno je kod gradonačelnika Berlina došetao neki šaik s punim koferima novca i rekao, evo pet milijuna, deset milijuna, petnaest milijuna eura, samo mi dajte tu vilu, a vlada je rekla, nema šanse. U vili su boravili mnogi znameniti pisci i mnogi dobri pisci, neki su još živi, neki su se ubili, neki su poginuli, a neki umrli od bolesti ili starosti: Elias Canetti, Günter Grass, Heinrich Böll, Lawrence Ferlinghetti, Ingeborg Bachmann, Hans Magnus Enzensberger, Uwe Johnson, Thomas Bernhard, Paul Celan, Max Frisch, Ernst Jandl, Heiner Müller, Wolfgang Hilbig, Oskar Pastior, W. G. Sebald, Susan Sontag, Eugène Ionesco, John Dos Passos, John Steinbeck. Ali, u vili na Wannseeu boravili su i neznameniti pisci čija su djela zaboravljena, jer s piscima (i čitačima) nikad se ne zna.

Vilu opasuje zimski vrt u kojem pisci doručkuju, a iz njega se vidi cijelo jezero prekriveno treptavom svjetlošću i malim

bezglasnim valovima. U daljini ne dižu se nikakve planine, samo listopadne šume ljuļaju se tromo, ali svejedno, svakog jutra dok sam gledala u daljinu (i tišinu), činilo mi se da boravim na nekakvoj čarobnoj gori s koje neću sići. Jednoga dana, mislila sam, ako odavde ne odem, sjedit ću iznad jezera (u kolicima?), na platou pred vilom, nogu mrtvih i umotanih u deku s kariranim uzorkom i zamišljati kako po jezeru Wannsee koračam lagano kao po perju. U vili je toplo jer vani je hladno, u aprilu. Oko vile pa još dalje, daleko, prostiru se polja tišine. Ta široka i teška tišina, nalik debelim guzovima tužne domaćice, kotrlja se poput kakvog mrtvog mora i obmotava stara zdanja i uređene vrtove, liježe na staze, teče sokacima, noću poludi, izljuje se u sobe i ulazi u glavu. Nisam znala što bih s tolikom tišinom koja izgleda ne dotiče jedino ptice, jer ptice tamo kao da su lude, lete i pjevaju, sjede i pjevaju, skakuću i pjevaju, prikradaju se sobama i kad su prozori zatvoreni udaraju svojim malim tijelima o stakla i cvile. U Hrvatskoj je ustanovljen Dan cvrkuta ptica, u Koprivnici, u ožujku. Tada valjda ptice najviše cvrkuću, u ožujku. Njemačke ptice kasne za hrvatskim pticama, pjevaju i u aprilu. Počela sam skupljati tišinu u prozirne plastične čaše kojih u kuhinji ima na stotine, noću, krišom, hvatati je iz zasjede, pa su se uza sva četiri zida moje sobe protezali nizovi niske tišine koji su se umnožavali, koji su isparavali i šaptali mi svakojake strahote riječima što se jedna o drugu lijepe, gnjecavim riječima, i palucajući trakama vlažnog daha zamagljivali zrak. Mrtva, umrla tišina. Prvu skicu o tišini tog travnja napisala sam na osmrtnici *Jutarnjeg lista* koji sam kupila na Plesu i koji je sa mnom doputovao na Wannsee, sluteći možda njeno nadolaženje, strahujući možda da ne potonem u njenim teškim suhim valovima, tako lelujavu prozirnim i privlačnim. Osmrtnica je bila velika, s mnogo bjeline i praznine (kakva smrt i jest – bijela i prazna), obuhvaćala je polovinu novinske stranice i

zvala se „Sjećanje”. Obitelj Grubačić sjećala se Borisa Grubačića (1935–2008.) jer se navršilo *sedam dana* od smrti njegovog „dragog i nikada prežaljenog Borisa Grubačića”. Trebalo bi pratiti redovitost objavljivanja sjećanja. Wittgenstein je stvarao tišinu da bi je mogao izgovoriti, možda pokušam i ja.

Nebo je gusto i teško, april u Wannseu tih je kao zatvorena glazbena kutijica iznutra, kao mrak.

Wannsee je najotmjeniji berlinski kvart, možda je zato tako tih. Wannsee je na krajnjem jugozapadu nekadašnjeg Zapadnog Berlina i blizu je rijeke Havel, odnosno Potsdama, koji je pripadao nekadašnjem Istočnom Berlinu koji se nalazio na krajnjem istoku nekadašnjeg Zapadnog Berlina. Tako su Istočnoberlinci u Potsdam odlazili zaobilazno, zaobilazeći cijeli Zapadni Berlin, neki sa sjeverne, neki s južne strane. Najviše su odlazili studenti, za što im je vlakom trebalo tri sata. Na Wannseu, u vili u Ulici Am Grossen Wannsee broj 56/58, 1942. godine održana je ona čuvena konferencija na kojoj je doneseno ono čuveno „konačno rješenje” po pitanju Židova općenito. Pedeset godina poslije, 1992., u vili je postavljena memorijalna izložba, podsjetnik na ono vrijeme, pa tko želi može šetati sobama i zamišljati kako čuveni esesovci malo jedu, malo smišljaju konstrukciju plinskih komora i krematorija, onda na stare gramofone usporenim pokretima svečano polažu teške bakelitne ploče na 78 obrtaja s hitovima Zarah Leander, a prekrasna Zarah Leander, ta *femme fatale* Trećega Reicha, svojim dubokim seksipilnim glasom, te razorne, razarajuće ratne zime 1942., grije srca uniformiranih esesovaca nudeći im, kroz polusklopljene kapke i napućene usne, slatunjavo dvosmislene himne nade u njihovu konačnu pobjedu i vječnu SS spolnu potenciju u čijem središtu, kao sjeme u sočnoj vočki, leži srce kič propagande. *Davon gebt die Welt nicht unter* (Nije kraj svijeta), pa *Die Nacht ist nicht allein zum*

Schlafen da' (Noć nije samo za spavanje), pa *Ich weiss, es wird einmal ein Wunder gescheh'n* (Znam, jednoga dana dogodit će se čudo), koju četrdeset godina poslije pod naslovom *Zarah*, new wave diva Nina Hagen, odrasla u sivilu Njemačke Demokratske Republike, lansira u čast svoga idola. (Posve neshvatljivo, dok sam maštala o Zarahi Leander kako na Wannseeu razgaljuje utegnute naciste, kako u njima raspiruje strasti potiskivane fanatičnim domoljubljem s aurom ciklona B, u svojoj ostavi, u kartonskoj kutiji s gomilom bakelitnih ploča na 78 obrtaja, nalazim jednu s naljepnicom zagrebačkog „Elektrotona”, najvjerojatnije iz vremena NDH, na kojoj Zarah Leander pjeva kompozicije nadaleko poznatog Thea Mackebena, koji sve vrijeme rata vrlo aktivno dirigira, komponira i snima filmove veselo skakućući po filmskoj i glazbenoj sceni Trećega Reicha. Sad s CD-a mogu slušati škriputavu Zarahu iz 1942., *Nur nicht aus Liebe weinen* – Ne plači zbog ljubavi, i *Schlafe, mein Geliebter!* i gledati kako nas vrijeme, ta smiješna krivudava nit, upliće u svoju opaku mrežu.)

Danas ima sve više onih koji se ne vole podsjećati i s obzirom na to da su o Wannseeovskoj konferenciji snimljeni neki igrani i dokumentarni filmovi, za poetičnije duše možda je bolje da posjete grob Heinricha von Kleista na Malom Wannseeu, tamo u Bismarckstrasse. Na tom zabačenom grobu Heinricha von Kleista, koji skrivaju visoka stabla i poludjeli korov, pokraj kojeg ima i klupica, može se maštati o tragičnosti života općenito, onda o vlastitim ljubavnim dramama i spolnim orijentacijama, potom o bolesti, jer Heinrich von Kleist u neposrednoj je blizini, u krčmi koje više nema, po dogovoru s Henriettom Vogel prvo upucao nju, Henriettu Vogel koja je tako lijepo pjevala i svirala na klaviru, a više nije željela živjeti jer je bolovala od terminalnog karcinoma jajnika pa je mužu ostavila dramatično oproštajno pismo, onda je Heinrich von Kleist upucao i sebe jer je bio depresivan, vjerovao je da

bolje piše od Goethea, a to ni publika ni kritičari nikako da mu priznaju pa je pomislio, vidjet ćemo kad me više ne bude. Osim toga Kleist nikako da pronađe svoj seksualni identitet i osjećao se duboko nevoljenim. Rekli su mi, *tek nedavno* pokraj male nadgrobne ploče s Kleistovim imenom, postavljena je još manja ploča za Henriettu Vogel. Slučajno ili ne, istog mjeseca u kazalištu „Maxim Gorki” koje se, iako nekada u Istočnom Berlinu, i dalje zove „Maxim Gorki”, a ne, recimo, „Goethe” (što nije bio slučaj u Zagrebu kad je 1994. *Jazavca*, tvorevinu kreatora tada nepoćudnih krvnih zrnaca dekapitirao „Kerempuh”),

Buden calling: *Svi znamo što je bilo kobno za jazavca. Zli Srbin Petar Kočić u čijem se djelu spominje ova životinja. I nikakva izvorna nevinost jazavca kao životinje, nikakva podudarnost s (životinjskim) imenima drugih satiričkih listova i kazališta u svijetu nije ga mogla spasiti. Svojstvo – biti u naslovu djela jednog zlog Srbina – zbrisala je sva druga jazavčeva svojstva i definitivno odredilo njegov četnički identitet. Ona ista logika koju su kunopromicatelji s indignacijom odbacili, jazavca je došla glave. Što dolikuje kuni, ne dolikuje jazavcu. S malo mašte moguće je zamisliti hipotetički susret dviju životinja: kune koja se iz mraka uspinje k blještavo osvijetljenoj pozornici i jazavca koji istim putom silazi u mrak neke svoje Jazovke. Pretpostavimo da su im se pogledi sreli. E pa ti pogledi nijemo su naravoučenije basne koju živimo u tužnoj Republici Hrvatskoj.*

dakle u teatru „Maxim Gorki” izvodila se dramatisacija Kleistove novele *Michael Kohlhaas*, uznemirujuća storija o tragičnoj potrazi za pravdom koja završava umorstvom i zločinom, o bezuspješnom pokušaju jednog usamljenog čovjeka da se suprotstavi onima koji imaju vlast i moć.

Ipak odlazim do vile u Ulici Am Grossen Wannsee 56/58. Na putu do te kuće, iza gustih drvoreda, s obje strane nižu se još mnoge vile izgrađene u bezbroj stilova, neke su visoke,

neke su široke, tu su secesija i moderna, ima nešto neogotike i neobaroka, ima suvremenih vila sa staklenim stijenama umjesto zidova. Dan je bio topao, gotovo ljetni (sutradao je odmah zahladilo), a ja sam zamišljala onaj siječanj 1942. kad su kroz bajkoviti zimski krajolik, uskim kolnikom prekrivenim svježim pršićem, u zlokobnoj tišini klizile kolone crnih limuzina. Poslije sam jednom koji se zove Hanno rekla, prozori i rebrenice na vilama uz put sve se jedni za drugima zatvaraju, je l' tako? Svjetla se gase, stanari skamenjeni zadržavaju dah i nježno se pogledavaju, a Hanno kaže, ma kakvi: prozori se otvaraju, lica su nasmiješena, ljudi ozareni, neki čak i mašu. Wannsee je bio nacistička četvrt, što je djelomično ostao do danas, tako kaže Hanno, a Hanno zna.

Unutrašnjost vile puna je panoa, na njima vise goleme fotografije i priče o prošlosti. Ima kratkih filmova i mnogo slušalica iz kojih izlaze razni jezici. Sale su pregrađene u više malih prostorija, posjetioci ulaze i izlaze sve ukrug. Na katu, gdje su se nekada valjda nalazile spavaće sobe, danas je biblioteka, ali iz nje se ništa ne može posuditi, može se samo na licu mjesta proučavati svakog radnog dana od deset do osamnaest. Mislila sam da ću uhodati u ono vrijeme, da ću vidjeti stol za kojim je zapečaćena „genijalna” ideja o temeljnom izbrisnuću, ugašnuću jedne rase, jednog naroda, kuhinju u kojoj su se pod strogim nadzorom uniformiranih esesovaca pripravljala svakojaka fina mala jela, juha od svježih šparoga, dimljeni losos, kolačići od marcipana, mislila sam da ću vidjeti debele fotelje presvučene crnom kožom, teške kandelabre i prašnjave tapiserije iz devetnaestog stoljeća, da ću vidjeti *onaj gramofon* i čuti *onu glazbu*, da ću koračati po orijentalnim sagovima i gledati kako se zidovi gibaju pod šapatom utegnutih, okupanih, svježih obrijanih sluga domovine. Vila na Wannseeu iznutra je očišćena od povijesti, one opipljive i teške povijesti koja razara utrobu, pred kojom sadašnjost pleše poput poludjelih

muha pred kišu. Kao i postav memorijalnog centra u Jase-
novcu, izložba u vili na Wannseeu svoje posjetioce želi pod-
učiti, informirati, nikako potresti, nikako u njima probuditi
veselo društvo sotona, palih anđela svjetlosti, pa se iz te vile
izlazi bez pitanja, ravnodušno, bez sjećanja, jer sjećanje koje
izložba nudi istrošeno je sjećanje monotonog ritma i izblije-
djelih boja. Izložba u vili na Wannseeu *dovršena* je izložba, a
svaki dovršeni spomenik zatvara priču, nudi *konačno rješenje*.
Kustosi memorijalnih izložbi brinu o svojim gostima. Oni ne
žele da se njihovi gosti pretjerano uzrujaju, malo može, tek
toliko da u njima prostruji krv kao pri laganim vježbama
parterne gimnastike za okoštale i stare. Vila na Wannseeu
nije ni muzej ni spomen-mjesto, jer pokušava biti oboje.

Novo stoljeće odlučilo je postati umiveno stoljeće, suzdržana
epoha, sva od pristojnosti i obzira satkana, sva od *Ordnunga*,
tek začinjena kapima otrova i zrcima zla. Ali publika voli zlo.
Publika voli promatrati stravu i patnju, pogotovo kad su tuđe
i oprezno dozirane. Publika najviše voli kad su prošlost i bu-
dućnost izmišljene, u zbilji nikada dogođene, što dalje od jave,
i kad je sadašnjost zabavna.

Ipak, u elegantnom staklenom kovčežiću smještenom na
četirima izrezbarenim nožicama, koji, onako prozračan i taj-
novit kao da je doplovio iz Andersenove bajke, dopire do stru-
ka, pa se zainteresirani ne moraju mnogo saginjati da bi uo-
čili što u njemu leži, ugledala sam stara požutjela slova na
starim požutjelim listovima. Primakla sam se i vidjela, slova
su zaplesala poput tanadi i iznutra počela ključati po staklenoj
ploči kao da vrište pustite nas, hoćemo van. Stopala su mi se
sledila, niz leđa mi je potekao potočić, a obrazi se zacrvnjeli
kao da su me spopali klimakterijski valunzi, a nisu, to pouzda-
no znam. Stid? U ime prošlosti, u ime sadašnjosti, u ime po-
znatih i nepoznatih, u ime zemlje čiju putovnicu nosim, na

čijem jeziku sanjam. Mučnina zbog nedjela počinjenih i u moje ime. Razumno? Nerazumno?

Na njemačkom i na engleskom i na francuskom i na španjolskom i na talijanskom i na još nekim jezicima, kako bi ga gotovo svi pismeni posjetioci mogli pročitati i njegove detalje proučiti, kao uspavani monstrum probudio se Protokol iz vile na Wannseeu. O, Croatia, Croatia. Zemlja nalik kakvom razbucanom *puzzlen* u kojem su komadići nerazmrsivo izmješteni, razbacani i danas već pohabani. Zemlja ognjišta i ognjištarstva, okoštale tradicije, isprazne ozbiljnosti, za čije se čuvar samoproglavavaju ustašoidni svećenici i polupismeni pjevači. Zemlja oboljelog kolektiviteta, zemlja s neviđeno malo liftova i radijatora, zemlja u kojoj ljudi govore u šiframa, i kada se smiju, a gotovo da se ne smiju, rukom pokrivaju usta, zemlja velike poze i lažne otmjenosti, sva u konfuziji. U modu je ušao krep-papir za umotavanje cvjetnih aranžmana, plahte krep-papira od kojih se ne vidi cvijeće, pa se cvjećari i cvjećarice uvrijede kad kažete – neću tu ružnoću, jer u toj zemlji jednostavnost je pretvorena u kužnost od koje većina bježi. To je zemlja koje se i magarci odriču, pa odlaze u pusta skrovišta gdje se samoubijaju.

Dodirom čarobnog štapića stakleni kovčežić u vili na Wannseeu pretvorio se u prozirni sarkofag u kojem sniva putridna Povijest, moja i tvoja, umotana u rite i smrad, čekajući onaj spasonosni poljubac koji će je vratiti u život. „U Slovačkoj i Hrvatskoj provođenje ovog zadatka više ne stvara poteškoće, *jer se u tim zemljama u vezi s najvažnijim pitanjima ovog problema već nazire konačno rješenje*. Njemački list *Völkische Beobachter* objavio je 19. kolovoza 1941. da je Banat konačno *Juden frei*...

Okolo jedanaest (11) milijuna Židova bit će obuhvaćeno konačnim rješenjem europskoga židovskog pitanja, i to, po zemljama, na sljedeći način:

	Država	Broj	
A	Njemačke zemlje	131.800	
	Austrija	43.700	
	Istočni teritoriji	420.000	
	Generalni		
	Gouvernement	2.284.000	
	Protektorat Bohemija		
	i Moravska	74.200	
	Estonija	očišćena od Židova	
	Latvija	3500	
	Litva	34.000	
	Belgija	43.000	
	Danska	5600	
	Francuska/		
	okupirani teritorij	165.000	
	neokupirani teritorij	700.000	
	Grčka	69.600	
	Nizozemska	160.800	
	Norveška	1300	
	B	Bugarska	48.000
		Engleska	330.000
Finska		2300	
Irska		4000	
Italija			
uključujući Sardiniju		58.000	
Albanija		200	
Hrvatska		40.000	
Portugal		3000	
Rumunjska			
uključujući Besarabiju		342.000	
Švedska		8000	
Švicarska		18.000	
Srbija		10.000	
Slovačka	88.000		

Španjolska	6000
Turska (europski dio)	55.500
Mađarska	742.800
SSSR	5.000.000
Ukrajina	2.994.684
Bjelorusija bez Bialystoka	446.484
UKUPNO	preko 11.000.000

Kraj navoda. Gdje su imena, *gdje su imena!*

Danas u Njemačkoj *nezamislivo* je da se javno sahrani neki odtavjeli nacist, neki bivši zapovjednik logora, recimo Sachsenhausena kod Berlina, i to još u nacističkoj vojnoj odori. Ali zato u Hrvatskoj, „blaženopočivši” Dinko Sakić, bivši zapovjednik Jasenovca, odjeven u ustašku uniformu odlazi u nebo uz blagoslov dominikanca Lasića koji tamo u onom krematoriju na Mirogoju svojim zlogukim glasom grmi kako je Nezavisna Država Hrvatska temelj današnje domovine Hrvatske, za koju je *naš* (!) mučenik Alojzije Stepinac hrabro posvjedočio pred bezbožnim komunističkim sudom i kako se svaki pošten Hrvat (!) ima ponositi imenom Dinka Šakića jer obnovio je Državu Hrvatsku. Luda zemlja, bolesna.

*Ponekad, gore, na dimnjacima
Učini mi se da čujem,
Bezbrizno ću core esesovci.
A ono što se sliva sa tavanice
I kaplje, kap po kap,
Njihova je crna mokraća*

pušeći cigaretu za cigaretom govori Duško Novaković kad u Skopju na kiši sjedimo za okruglim stolicem ispred ulaza u skromni privatni hotel, a kapi nam padaju u kavu. Onda stiže Ljiljana Dirjan noseći svoje pokisle stihove

*Da, pišem pjesme
na papirićima za struju
povrh telefonskih impulsa
preko vodomjera i kasno uvečer
kad mi sin spava a muž mi nije kod kuće
pišem bez hartije ispred sebe
u mračnoj komori spavaće sobe
uz lavež čopora
i noćne svađe susjeda okolnih
Nešto mi ostaje i za san
čitave priče potopljene u gustu smolu
crnog hora i bijele breze
tečem usput kap po kap
u bočice, kafene kašičice, pipete
i dobivam
ujutro taj oblik suze
savršeno malo remek-djelo
pra-ocean
živu vodu
osvit dana*

i već nas je troje nemuštih koji urlaju u gluhoj sobi.

Gdje sad da me spale, kad postoji samo jedan krematorij u Croatiji? Možda da me pokopaju na malom seoskom groblju tamo pod Motovunom? Tamo gdje se dolinom Mirne još uvi-jek kotrlja pjesma jednog diva prikovanog za daske mletačke galije. Pokle su me zakopali va ovu drevenu rakvu, videl nis bora va šume, ni na nebe sunce žarko. Si l' se, drevo, osušilo? Si l' se, sunce, ugasilo? More, more sinje!

Iz memorijalne vile u Am Grossen Wannseeu 56/58 u svoj privremeni literarni dom pobjegla sam autobusom jer više ne trčim brzo. Kroz prozorska okna promatrala sam kako stabla

pupe, kako se proljeće šunja i kako se mala bogata djeca veselo vraćaju iz škole. Glava mi je histerično pjevala *Here Comes the Sun*, u ritmu pjesme vjerojatno se još i klatila lijevo-desno, a pejzaž je navukao sepija pokrov.